

MEMARLIQDA MƏKAN VƏ FORMALARA ESTETİK VƏ PSİXOLOJİ BAXIŞ

Əliyeva Aygün Zəlimxan qızı- müəllim, Memarlıq kafedrası, Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası, aygunbunyatova91@gmail.com

Xülasə. Memarlıq öz təkamülündə insanın dəyişən və mövcud olan dəyərləri və ehtiyacları, həmçinin elm və texnikanın inkişafı ilə hər zaman bağlı olmuşdur. Memarlığın bədii obrazlarında cəmiyyət həyatı, mədəniyyətin mənəvi inkişaf səviyyəsi və onun estetik idealları əks olunur. Memarlığın təşkil olunması və ya dizaynı, onun məqsədyönlülüüyü məkanın təşkilində, memarlıq kütlələrinin qruplaşdırılmasında, tam və hissələrin proporsional nisbətlərində, ritmik cərgələnmədə üzə çıxır. Binanın bütün elementlərinin nisbəliyi memarlığın özünəməxsus bədii dilini xarakterizə edir. Məkan formalarının bədii obrazlılığı, bina və tikililərin incəsənət əsərlərinə çevrilməsi-memarın əsas vəzifəsi olmalıdır.

Açar sözlər: estetika, məkan, psixologiya, dizayn, ritmlər

AESTHETIC AND PSYCHOLOGICAL VIEW OF SPACE AND FORMS IN ARCHITECTURE

Aliyeva Aygun Zalimkhan– lecturer, department of Architecture, Azerbaijan State Academy of Art, aygunbunyatova91@gmail.com

Abstract. In its evolution, architecture has always been connected with the changing and existing values and needs of people, as well as the development of science and technology. The artistic images of architecture reflect the social life, the level of moral development of culture and its aesthetic ideals. The organization or design of architecture, its purposefulness of the space it is revealed in the organization, grouping of architectural masses, proportional proportions of whole and parts, and rhythmic rowing. The relativity of all the elements of the building characterizes the unique artistic language of architecture. The artistic imagery of spatial forms, the transformation of buildings and structures into works of art should be the main task of the architect.

Keywords: aesthetics, space, psychology, design, rhythms

Giriş. Memarlıq insan həyatının ayrılmaz hissəsidir. O, insanların sağlamlığına və psixikasına müəyyən assosiasiyaları çağıraraq təsir gücünə malik olur. Ancaq təkcə memarlıq insanın həyat tərzini müəyyən etmir, həmçinin bu və ya digər tikililərin xüsusiyyətlərinə insan həyatı və tərzə səbəb ola bilər. Memarlıq bizim məkanda hisslərimizi təyin edir və eyni zamanda dünyanı dərk etməyimizə bir başa təsir edir. Psixoloqların memarlıqla bağlı problemlərin professional araşdırılması iki yanaşma şəklində özünü göstərir. Birinci yanaşmalar çərçivəsində məkan qavrayışının psixoloji mexanizmləri, memarlıq mühitinin keyfiyyət və strukturunun insanın davranış və fəaliyyəti ilə əlaqəsi, müəyyən mühit şəraitində insanların ünsiyyəti və kontaktı kimi aspektlər araşdırılır. Bu şəraitdə ənənəvi psixoloji problemlərin sosiologiya və estetika ilə bağlı suallarla əlaqəsi olur.

İkinci yanaşma-memarın peşəkar fəaliyyətinin geniş mənada bədii yaradıcılıqla kompleks şəkildə öyrənilməsi. Memarın yaradıcılığında psixoloji aktuallığın (problemlərinin) əsas yerlərdən birini tutması səbəbi ona digər incəsənət fəaliyyətləri (ədəbiyyat, musiqi, rəsm, film və.s.) ilə müqayisədə layiqli diqqətin ayrılmasındadır.

Materiallar və metodlar. Memarlıq fəaliyyətinin cəlbədicisi sirri psixoloq-tədqiqatçı üçün mühüm səviyyədə özünü göstərməli olduğu onunla bağlıdır ki, bu peşə özünəməxsusluğu ilə özündə insan fəaliyyətinin universallığını qoruyub saxlayır. Memar material mədəniyyətin yeni elementlərini yaradan mühəndis, cəmiyyətin gözəl və harmonik həyatın təsəvvürlərinin konkret forma və məkanlarda təcəssüm edən rəssam və süni mühitin formalaşmasının mümkünlüyünü və prinsiplərini

araşdıran alimdir. Memar peşəkar fəaliyyətinin psixoloji nöqteyi nəzərdən spesifikası, ancaq bu və ya digər layihənin yaradılmasında həll etdiyi fəaliyyət predmetinin konkret forması deyil, həmçinin onun peşəkar fəaliyyətinin formalaşmasında yığdığı və hördüyü sabit psixikasıdır. Le Karbyuze “mearlıq-peşə deyil, düşüncə tərzidir” dedikdə bunları demək istəyirdi. Memar qrafik, dekorator və hətta modelyer belə çalışa bilər, ancaq konkret məsələnin həllinə memar kimi yanaşacaq [1-4].

Memarlıq məkanının modelləmə və qavrayışı ilə bağlı suallara baxılmasına dayanan çətinliklər, həmçinin memarın peşəkar fəaliyyəti və məkan qavrayışı rollarının aydınlaşdırılması həm terminoloji həm də semantik çalarları özündə daşıyır. Memarlığın vizual proses kimi qəbul olunması ilə bağlı kifayət qədər geniş yayılmış təsəvvür vardır. Görmə qabiliyyətinin vacib rolunu təqzib etmədən, belə hesab edilir ki, memarlıq məkanının psixoloji mənalarnı təkcə vizual təəssüratlarla bağlı etməməliyə.

Müzakirələr. Memarlıq ətraf mühitdən sığınacaq və müdafiə üsulu kimi yaranmışdır. Tədrisən o, subyektivliyin, yaradıcılığın və gözəlliyin daxil olduğu incəsənət formasına çevrilmişdir. Bu gün biz memarlığın necə inkişaf etdiyini, insanların psixoloji rifahına orientir olunmuş, tədqiqatlara və məqsədyönlü realizasiyaya yönəldiyini görə bilirik. Memarlıq mühiti və interyer dizaynın psixoloji effektlərinin öyrənilməsi, onların insanların rifahına həm psixoloji həm də emosional təsiri baxımından çox vacibdir [1].

Mühitin dərk olunması dərin subyektivdir. Biz mühiti və məkanı başa düşmürük, biz onu ancaq hiss edə bilərik, necə ki, biz vizual kommunikasiya siqnallarını başa düşmürük, lakin biz onları şüursuz qəbul edə bilirik. Şəhər mühiti qlobal informasiya sahəsinin davamı kimi çıxış edir. Şəhər məkanının dərk olunmasında da eyni vizual modullara əsaslanırıq.

Hər hansı binaya baxarq biz onu yaradan dövr haqda bir çox şey öyrənə bilərik. Biz müəyyən dövr kontekstində insan həyatının üslubundan danışırıq, yəni o dövrün fəlsəfəsindən, siyasi təsirdən, dindən, yaddaşdan və tarixdən danışırıq. “Memarlıq həmçinin dünyadan bəhs edən salnamədir. O mahnılar və əfsanələr susanda danışmağa başlayır (N.V.Qoqol) [2,3].

Elmi ədəbiyyatda bu yaxınlarda “memarlığın semiotik mexanizmləri” kimi fikir formalaşmışdır. Bu mexanizmlər özlüyündə forma və funksiyaların əlaqəsini, hisslərin, əhvalın təcrübələrin yaranma üsullarını təşkil edir. Hal-hazırda ənənəvi layihə stillərindən uzaqlaşma, o insanın psixoloji tələblərindən və öz orijinallığını göstərmək səyləri arasında uyğunsuzluğa səbəb olmuşdur. Əsrin 20-ci illərindən bəri memarlıqda ənənələrdən uzaqlaşma və məkan formalarının memarlıq xassələrinin itirildiyi müşahidə olunur. Buna görə də memarlıq məkanının insana təsirləri mexanizmlərinin öyrənilməsinə ehtiyac yaranır.

Memarlıq-məkan mühiti insana “stimullar” adlanan mexanizmlər vasitəsilə təsir edə bilər. Onlar sensorlu, aktiv, passiv, dinamik və ya statik ola bilər. Bu stimullar hərəkət və adaptasiya xarakterləri daşıyır. Onların işində elə komponentlər iştirak edirlər hansılar ki: vaxt, məkan, rəng, səs, işıq və formadır.

Memarlıq mühiti və interyer dizaynın insanların psixologiyasına necə təsir etdiyini anlamaq üçün ilk öncə müəyyən stimulların insan beyninə psixoloji təsirlərinin baza səviyyəsində başa düşülməsi vacibdir. Bu tədqiqatlarda insan psixologiyasına memarlıq və interyer dizaynın göstərdiyi müsbət təsirlər son dərəcədə vacibdir [5-7].

Funksional stimullar hərəkət məkanında insanı istiqamətləndirən, insan fəaliyyətini təşkil edən amillərdir. Emosional stimullar imtina reaksiyası, yaşayış yerindən uzaqlaşma, neytral və ya komfortlu ünsiyyət, pozitiv vaxtının keçirilməsi kimi hisslər təşkil edir.

İnformasiya stimulları- ətraf mühitin və məkanın öyrənilməsi və identifikasiya edilməsi formalarının göstəricisidir.

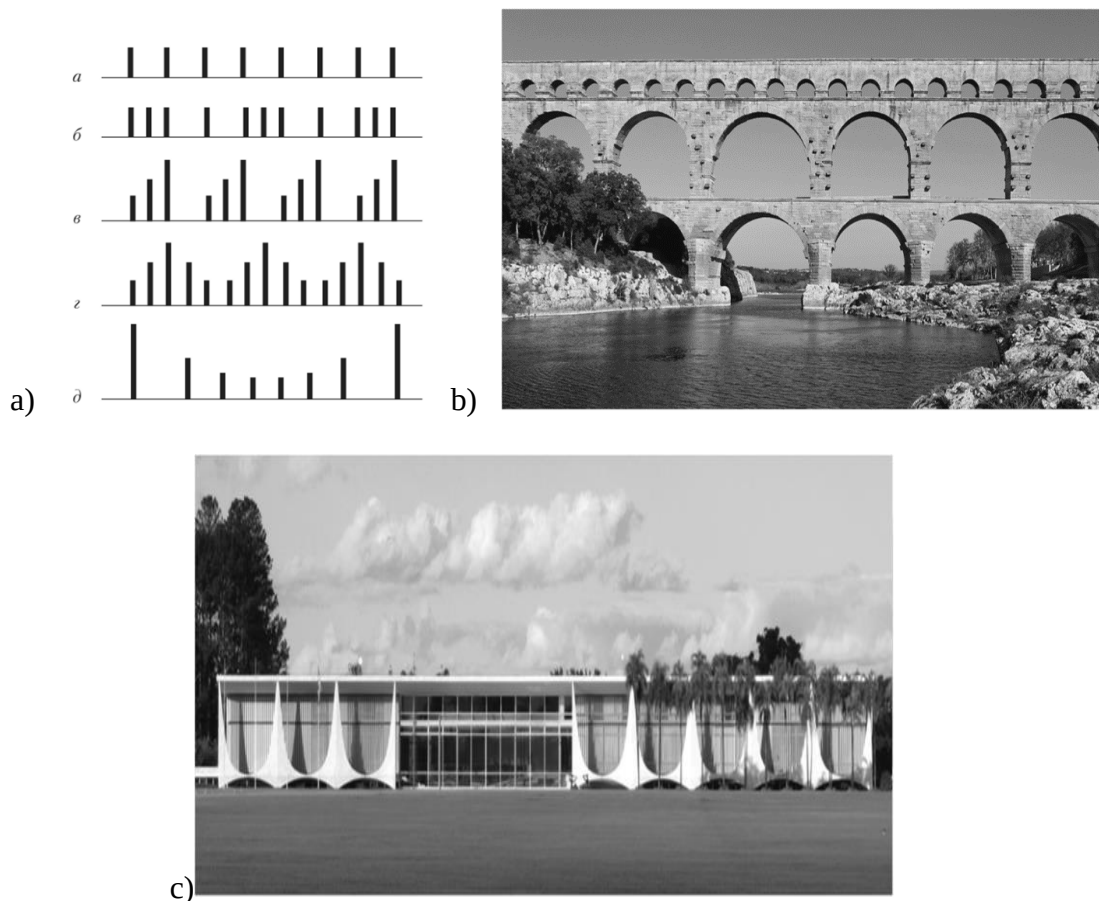
Mühitin və məkanın xarakterlərini ötürür: aktiv stimullar (orijinallıq, qedyri-adilik, ekspressiya, kontrast, kəskinlik), neytral stimullar (elementlərin monotonluğu, adilik, adət edilmiş yer, banallıq), sakitləşdirici stimullar (sakit, formaların yumşaq və hamar birləşmələri, təbii obrazlar, formaların harmonik birləşmələri).

Mühitin və məkanın neqativ xarakterlərini ötürür: qorxu hissi, hisslərin bastırılması, darıxdırıcılıq, monotonluq, mühit elementlərinin kontrol olunmaması.

Tədqiq olunan stimullarla yanaşı qeyd etmək vacibdir ki, memarlıq stilləri zamanla geniş publikanın üstünlüklərinin dəyişdiyi və yeni materialların, inşaat proseslərinin ixtirası ilə təkamül etmişdir. Bəzi stillər tez gəlib və tez gedən, öz dövrünün dəbi olsa da eyni zamanda digər stillər zamanın sınaqlarına tab gətirib və əsrlərlə mövcud olmuş, hətta bu gün də müasir memarlığa öz təsirini göstərmiş və göstərməyə də davam etməkdədir.

Mövcud memarlıq stillərini artıq mövcud olmayan “stillərdən” nə fərqləndirir? Belə hesab olunur ki, “gözəl” bina üç komponentdən ibarətdir: forma, gözəllik və rahatlıq. Baxmayaraq ki, “gözəl” sözü özündə subyektiv məna daşıyır, onunla bağlı hisslər universaldır. Bizim gözəl kimi qəbul etdiklərimizi gördükdə biz zövq alırıq və bu hisslər oksitacin və endorfinin beynimizə təsiri nəticəsində baş verir. Əgər hər hansı bir binanın məqsədi orada insanların konkret məqsədlər üçün toplaşdığı forma və məkandırsa, onda niyə onun bizə fizioloji cəhətdən təsiretmə mümkünlüyü vardır. Bunlara cavab yenə də təkamülə əsaslanır. Bizə zövq hissi bəxş edən binalar özlərində bizim əcdadlarımızın sağ qalmasına kömək edən yerlərə analogi olaraq beynimizə mövcud xarakteristikasına əsaslanan binalardır. Beləliklə bu sağqalma atributları ilə bizim beynimizin assosiasiya etdiyi konkret xarakteristika və naxışların müəyyən olunması vacibdir.

Bizim bu binaları gözəl qəbul etməyimizin əsas səbəblərindən biri odur ki, şüurumuz binalardan əldə etdiyi sensorlu informasiyanı emal edir və təbiətdə təkamül faydasını sübut edən qanunauyğunluqlara aid edir. Bununla belə obrazların təyin olunması şüuraltı səviyyə də getsə də, izləyicilərin çoxu gözəllik hissinin qəbul olunmasında neyropsixoloji və fizioloji əsasları dərk etmirlər. Bu cür fizioloji reaksiya binanın ətraf mühitlə əlaqəsinin az olduğu halda belə əmələ gələ bilər (şəkl.1).

Şəkil 1. a) Memarlıq və şəhərsalmada ritmik seriyaların əsas növləri b) Pont du Gard su kəməri (Fransa; eramızın 1-ci əsri) c) Braziliyadakı Şəfəq Sarayı (1958-1959). memar. O. Niemeyer [7]

Doqquz kvadrat cədvəldən ibarət olan uğurlu nümunələrin istifadə edildiyi və təhlükəsizlik hissini bəxş edən düzgün layihələndirilmiş evlər müsbət psixoloji təsir göstərir və zövq hissini çağıran neyrokimyəvi proseslərin yaranmasına dəlalət edir. Unikal binaların bizim idrakımızı stimullaşdırdığı halda, darıxdırıcı eyniobrazlı binalar bizi yorur və kliniki cəhətdən stress yaratdığına dair sübutlar vardır. Xroniki stresin qaynağı hesab oluna biləcək bu binaların mənfi xarakteristikalarının mütəmadi təsiri sağlamlığa ziyan vurur. Xoşbəxtlikdən bunlardan bizim əlimizdə olan inşaat texnologiyaları və koqnitiv araşdırmaların hamısını nəzərə almaqla düzəltmək olar [8,9]. Memarlıq dünyasında ritmlərin dörd kateqoriyası mövcuddur: kontrast cütlərin növbəliliyi və təkrarı; Şablonda elementin ölçülərinin proqresi, kiçilməsi və böyüməsi; bir elementin təkrarı və fasiləsiz təkrarı və gözün fasiləsiz bir nöqtədən digərinə izlənməsinə nəzərən xətlərin istifadəsinə keçid. Belə hesab olunur ki, özündə müəyyən estetik naxış və ritmləri daxil edən binalar daha gözəldir. Çünki insan beyni bu naxışları təhlükəsizlik, sağqalma təkamülü üçün şərtləndirmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi bu cür qavrayışlar insana zövq hissini bəxş edir və bu da öz növbəsində bizim bədənimizin bərpasına, immun sisteminə təsir edir və həmçinin psixi və fiziki sağlamlığa faydalıdır. Bu informasiyalara malik olduqdan sonra bir çox tarixi binaların memarlıq cəhətdən uğurunu anlamaq bilirik.

Müəyyən uğurlar qazanmış binaların çoxu bizim gəldiyimiz təbii mühitin imitasiyası nümunələrinə əsasən tikilmişdir. 1882-ci ildə İspaniyanın Barselona şəhərində “Müqəddəs ailənin məbədi” ni misal göstərə bilərik. Bu kafedralın layihəsində Qaudini ilhamlandıran meşə və ağaclar oldu. Kafedrale girişdə insanı incə 2370 metr hündürlükdə yüzlərlə sütun qarşılayır, hansılar ki sanki ağacın budaqlarına bənzəyərək tavanda bir-biri ilə şaxələnir (şəkl.2). “Taydjün” milli teatrı Tayo İto tərəfindən Tayvanda layihələndirilən bina təbii əmələ gəlmiş qaya təəssüratını bağışlayır (şəkl.2).

İngiltərədə Kornuolda Edem layihəsi içərisində müxtəlif bitkilərin yaşadığı bir neçə şəffaf gümbəzlərdən ibarətdir. Memar Nikolas Qrimşou köpüklərdən ilhamlanaraq ətraf mühitlə vəhdəti gözəl şəkildə təcəssüm etmişdir (şəkl.2).

Şəkil 2. a) A. Qaudinin “Müqəddəs ailə” bazilikası b) “Taydjün” milli opera teatrı c) N. Qrimşou “Edem” botanik bağı [9]

Nəticə. Mədəniyyət kimi memarlıq cəmiyyət ilə birlikdə inşaf etdikcə, bəşəriyyətin çoxəsrlik əməyinin və keçən dövrlərin material və mənəvi istehsalının nəticəsinə əsaslanır. Bütün etaplarda tarixi

konkretliyə sahib olaraq və ictimai əlaqələr sisteminə bağlı olaraq memarlıq ümumbəşəri səciyyə daşıyır. Memarlıqda cəmiyyətin dünyagörüşünün əsasları, onun etik prinsipləri və estetik idealları obyektivləşdirilir. Memarlıq hər zaman müəyyən ideologiyaları təyin edən vacib vasitələrdən biri kimi çıxış etmişdir. Memarlıq tərəfindən təşkil olunmuş məkan və ya mühit maneə yaratmır, lakin hər zaman insanın emosiyalarına, idrakına və davranışına təsir göstərir. Beləliklə estetiklik “üst quruluş” kimi çıxış etməyə başlayır. Estetik dəyərlərin yaradılması memarlığın ictimai vəzifələrinin vacib hissəsidir. Memarlığın utilitar–praktiki və estetik dəyərlərinin qarşılaşdırılması qanna uyğun deyildir. Bu və ya digərləri bir- biri ilə sıx bağlıdır və memarlıq obyektlərinin istifadəsi prosesində istehlak olunur. Onlar arasında ziddiyyətlər o zaman müşahidə olunur ki, insan və cəmiyyətin müxtəlif yönlü ehtiyacları memarlıq əsərlərinin yaradılmasında məqsəd və metodları arasında uyğunluğa pozur.

Ədəbiyyat

1. Ахмедова Е.А. Эстетика архитектуры и дизайна, Самара. 220с. 2007
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества: М.:Искусство, 432с. 1979
3. Бычков В.В. Эстетика: Учебник. М.: Гардарики, 556с. 2002
4. Беккер, А.Ю. Современная городская среда и архитектурное наследие: Эстетический аспект/ ЦНИИ теории и истории архитектуры. М.: Стройиздат, 204с. 2006
5. Витрувий М.П. Десять книг об архитектуре /Пер. с лат.— М.: Изд-во ВАА, 343с. 1936
6. Гегель Г.В.Ф. Эстетика. “Искусство”, 621с. 1971
7. Каплун А.И. Стиль и архитектура—М.:Стройиздат, 232с. 2005
8. Кавтарадзе С.Ю. Анатомия архитектуры. Сем книг о логике, форме и смысле. ВШЕ. 472с. 2021.
- 9.Мардер, А. П. Эстетика архитектуры: Теоретические проблемы архитектурного творчества/ А. П. Мардер - М.: Стройиздат, 216с. 2008
10. Kenworthy J.R, Laube F.B. Automobile dependence in cities: an international comparison of urban transport and land use patterns with implications for sustainability, Environmental impact assessment review, 16 (4-6), pp 279-308. 1996

References

1. Ahmedova E.A. Estetika arhitektury i dizajna, Samara. 220s. 2007
2. Bahtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva: M.:Iskusstvo, 432s. 1979
3. Bychkov V.V. Estetika: Uchebnik. M.: Gardariki, 556s. 2002
4. Bekker, A.Yu. Sovremennaya gorodskaya sreda i arhitekturnoe nasledie: Esteticheskij aspekt/ CNII teorii i istorii arhitektury. M.: Strojizdat, 204s. 2006
5. Vitruvij M.P. Desyat' knig ob arhitekture /Per. s lat.— M.: Izd-vo VAA, 343s. 1936
6. Gegel' G.V.F. Estetika. “Iskusstvo”, 621s. 1971
7. Kaplun A.I. Stil' i arhitektura—M.:Strojizdat, 232s. 2005
8. Kavtaradze S.Yu. Anatomiya arhitektury.Sem knig o logike, forme i smysle. VSHE. 472s. 2021.
- 9.Marder, A. P. Estetika arhitektury: Teoreticheskie problemy arhitekturnogo tvorchestva/ A. P. Marder - M.: Strojizdat, 216s. 2008
10. Kenworthy J.R, Laube F.B. Automobile dependence in cities: an international comparison of urban transport and land use patterns with implications for sustainability, Environmental impact assessment review, 16 (4-6), pp 279-308. 1996

Redaksiyaya daxil olma/Received 17.10.2022

Çapa qəbul olunma/Accepted for publication 17.11.2022

Məqaləyə istinad: Əliyeva A.Z Memarlıqda məkan və formalara estetik və psixoloji baxış. Elmi Əsərlər jurnalı AzMİU, s. 13-17, N2, 2022

For citation: Aliyeva A.Z Aesthetic and psychological view of space and forms in architecture. Journal of Scientific works/ Elmi eserler. AzUAC, p. 13-17, N2, 2022